

בס"ד

שיעורי ליל שישי

בישבה"ק ברכת יצחק

פרשת וארא האם מותר להנות ממעשה ניסים

א. איתא במדרש רבה (פרשה ט') אמר ר' אבין הלוי ברבי ממכת דם העשירו ישראל, כיצד המצרי וישראל בבית אחד והגיגית מלאה מים, מצרי הלך למלאות קיתון מתוכה ומוציאה מלאה דם, וישראל שותה מים מתוך הגיגית, והמצרי אומר לו תן לי בידך מעט מים, ונותן לו, ונעשו לו דם, ואומר לו נשתה אני ואתה מן קערה אחת, וישראל שותה מים ומצרי דם, וכשהיה לוקח מישראל בדמים היה שותה מים, מכאן העשירו ישראל ע"כ.

צ#ב האיך נהנו מן הנס

ומבואר דישראל התעשרו מחמת שמכרו למצריים מים. וצ"ב מהגמ' בתענית (דף כ"ד ע"א) המובא שם מעשה באלעזר איש בירתא, שכל אימת שהיו רואים אותו גבאי צדקה היו מתחבאים מפניו, משום שהיה נוהג ליתן כל מה שיש לו בעת ההיא, יום אחד עלה לשוק לקנות נדוניה עבור בתו, ראו אותו גבאי צדקה והיו מתחבאים מפניו, רץ אחריהם ואמר להם הנני משביעכם שתאמרו לי במה אתם עסוקים, אמרו לו ביתום ויתומה לזוגם, אמר להם הריני נשבע שהם קודמים לבתי, לקח כל מה שהיה בידו ונתן להם, ונשאר אצלו רק זוז אחד, קנה בעדו חיטים ונתן אותם באוצר של חיטים, באה אשתו ואמרה לבתו מה הביא אביך, אמרה לה כל מה שהביא השליך לאוצר של תבואה, הלכה ופתחה דלת האוצר וראתה שהאוצר מלא חיטים עד שהחיטים דוחקות ויוצאות לחוץ נקבי הדלת, ולא הייתה יכולה לפתוח הדלת, הלכה בתו לביהמ"ד ואמרה לו בא וראה מה עשה לך הקב"ה אמר לה הריני נשבע שהם הקדש עליך, ואין לך בהם אלא כאחד מעניי ישראל. וכתב רש"י (ד"ה אלא כאחד) דאמר כן משום דמעשה ניסים הוא, ואסור לאדם להנות ממעשה ניסים, כדאמר לעיל ואם עושין לו מעשה ניסים מנכין לו מזכויותיו.

וסובר רש"י שאי"ז רק גילוי שנעשה לאדם נס ע"י ניכוי מזכויותיו, אלא דילפינן מינה איסור להנות מן הנס. אך צ"ב בדבריו משמע שעם מה שנעשה לו נס ה"ז סיבה שינכו לו מזכויותיו, וא"כ מיה מועיל מה שאינה נהנה מהנס, וצ"ל דס"ל דהיכא שאינו נהנה ה"ז כמו שלא נעשה לו נס. אך עדיין צ"ב האיך ילפינן מינה איסור, והרי רק נאמר שמנכין לו מזכויותיו, ואפשר שכיון שמנכין לו מזכויותיו לעת"ל, הרי יש כאן כעין זילזול בשכר העוה"ב, אם נהנה מן הנס, וכמש"כ רעק"א בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ו) בשם המהרי"ט לגבי המוכר חלקו בעוה"ב תמורת ממון, שהקונה אל ישמת, והמוכר יתעצב משום שהפסיד את חלקו בעוה"ב כיון שמכרה תמורת בצע כסף. והק' בספר שפתי צדיק (וארא כ"ה) ובפרדס יוסף (וארא ל"א) לפי"ז האיך הותר לישראל להנות ולהעשיר ממכת דם, והרי אסור לאדם להנות ממעשה ניסים.

מכת דם הייתה כאשר המים הגיעו למצרי נעשו דם

ב. וראיתי בספר זכרון "יהודה לקדשו" (עמ' ו') בשם הגאון רבי חיים הכהן רפפורט אב"ד לבוב, וכן בספר מוצא שלל רב משמיה דרבי נפתלי הרץ שחקר בענין מכת דם, האם היאור עצמו הפך לדם, אולם כאשר ישראל שאב מים מן היאור חזר להיות מים, או דלמא להפך, דהיאור נשאר להיות מים, אלא כששאב המצרי מים מן היאור נהפך להיות דם, ופשט הספק מהא דכתיב "והדגה אשר ביאור מתה" וצ"ב מה אשמועינן קרא והא פשיטא שאם היאור הפך להיות דם אין באפשרות הדגים להתקיים בתוכו, אלא ודאי שהיאור עצמו לא הפך להיות דם, אלא המים ששאבו המצרים, ואם כן מדגישה התורה שאע"פ שהמים לא נשתנו ממראיהן בכל זאת מתו הדגים, ולפי"ז ניחא האיך הותר לישראל להתעשר ממכת דם, כיון שלא התעשרו מהתהפכות הדם למים, אלא דהמים נשארו כמות שהם, ובזכות ישראל לא הפכו לדם, וא"כ אין כאן הנאה ממעשה ניסים. ובאמת בלשון המדרש הנ"ל מבואר שהגיגית הייתה מלאה מים, ולא מלאה דם, וע"כ זהם נעשה בידי המצרים.

ג. אמנם במשה"ק למה התורה הדגישה האי ענינא שהדגה אשר ביאור מתה כבר עמדו הראשונים דייע'י בבעלי התוס' שהק' מנין היה לחרטומים מים כדי להראות שגם הם יכולים להפוך מים לדם, וביאר דלא נעשה היאור דם אלא לפי שעה, ולא לתר מתה הדגה מחמת הדם, ומה שלא יכלו לשתות מים מן היאור לאחמ"כ הוא משום שהמים הסריחו מחמת הדגה שמתה ביאור. וזהו הפי' בפסוק "והדגה אשר ביאר מתה ויבאש היאר ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאר" והיינו דסיבת אי שתית המים מן היאור הייתה מחמת הדגה ולא מחמת הדם באופן ישיר. ולכן פרעה כאשר ראה שהיאור חזר תיכף לקדמותו הכביד את לבו, ובזה ניחא למה התורה הדגישה שהדגה מתה, באשר הדגה היא זו שגרמה לכך שלא יוכלו לשתות מים.

מצינו כמה דוכתי שנהנו ממעשה ניסים

ד. ובעיקר הדבר אי שרי להנות ממעשה ניסים הנה מצינו בכמה דוכתי שאכן נהנו ממעשה ניסים, דהנה בנס חנוכה השמן הספיק לח' ימים מכח מעשה ניסים. (להאי דסברי שבכל יום נתרבה השמן), וכן מבואר בגמ' במנחות (דף ס"ט ע"ב) שדנה האם חיטים שירדו בעבים כשרים למנחות, ובתוס' (ד"ה חיטין) ביארו דאיירי שירדו ע"י נס. וכן מבואר בתרגום יונתן (שמות פ"ה פכ"ז כ"ח) שכי' בהא דבחנוכת המזבח הביאו הנשיאים שמן למאור, שכתב התרגום יהונתן דהיינו שענני שמיא הביאו מגן עדן את השמן זית. ואי נימא דאסור להנות ממעשה ניסים איך השתמשו בזה לגבוה והרי קי"ל דבעינן ממשקה ישראל, והיינו דשרי להקריב לגבוה רק את המותר לישראל (יעי' מנחות דף ה' ע"א).

ואולי י"ל דמה שבעינן מן המותר לישראל היינו דוקא לאפוקי מדבר שאסור בחפצא, כגון מאכ"א וכדו', אבל דבר שנברא ע"י נס אין כאן איסור בעצם החפץ, אלא דאם נהנה מנכין לו מזכויותיו ולכן אסור לו להנות, והוי כפומייהו דכאיב להו, ובהא שפיר ל"ה בכלל איסור ממשקה ישראל וצ"ע.

ובאמת כע"ז הק' החיד"א (בספרו נחל קדומים פרשת בשלח) האיך היה מותר לישראל לאכול מן המן, והרי אסור להנות ממעשה ניסים, ותי' דהאיסור להנות ממעשה ניסים הוא דוקא ביחיד, אבל

בציבור דאין מנכין מזכויותיהן שפיר מותר להנות. וכע"ז כתב המצפה איתן בתענית (דף כ"ד) ולפי"ז אפש"ל דהה"נ גבי נר חנוכה נעשה נס לציבור, (וכ"כ במקראי קדש חנוכה סי' ז' אות ב'), וכן צ"ל גבי השמן שהביאו הנשיאים והחיטים שירדו בעבים. אך צ"ב מה החילוק בין נס הנעשה ליחיד ונס הנעשה לציבור. ולולי דבריו היה אפש"ל שכיון שהמן ניתן להם מלכתחילה לצורך אכילה כמבואר בתורה הרי ודאי שאין מנכין לו מזכויותיו דהרי הקב"ה עצמו ציווה אותם לאכול המן ושו"ר שכע"ז כתב החיד"א (במדבר קדמות אות מ').

אופנים שונים שהותר להנות ממעשה ניסים

ה. אך מאידך מצינו בכ"ד שנהנו ממעשה ניסים אפי' שהיה זה לצורך יחיד, וכגון במעשה דאלישע ואשת עובדיה (מלכים ב' פ"ד) שע"י התרבות השמן החזירה את חובתיה, ואפשר שהתם עפ"י נביא עשתה כן ובכה"ג אין איסור, וכמו שאמרינן לגבי המן. עוד מצינו בגמ' בשבת (דף ל"ג ע"ב) שכשרשב"י ברח למערה מפחד רודפיו, נברא לו מעיין וחרוב למאכלו, וקשה דאסור להנות מן הנס, וצ"ל דהתם הוי פקו"נ דממה יתקיים. ויתכן לומר שזהו גם ההיתר של אכילת המן, דלא היה לישראל במה לזון אלא רק את המן.

אך צ"ב מהגמ' בסנהדרין (דף ס"ה ע"ב) רב חנינא ורב אושעיא הוו יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה ומיברו להו עיגלא תילתא ואכלי ליה. ומבואר בפשטות דנהנו ממעשה ניסים והתם לא היה זה פיקו"נ, ולא לצורך רבים, ואיזה היתר היה בידם להנות ממעשה ניסים, וראיתי בספר מרגליות הים שם שהביא מהתורת חיים דמשום כבוד שבת עשו כן, אבל בלא"ה באמת אסור להנות ממעשה ניסים.

ונמצינו למדים שלצורך מצוה גם יש היתר להנות ממעשה ניסים, ולפי"ז ניחא איך שרי בנר של ביהמ"ק ובחיטים למנחות, ובשמן שהביאו הנשיאים להנות מכך, משום שהיה זה לצורך מצוה. אך לפי"ז צ"ב למה במעשה של בתו של רבי חנינא בתענית (דף כ"ד ע"ב) ששמה חומץ בנר במקום שמן, וכאשר ראה אותה רבי חנינא שהיא עצבה אמר לה מי שאמר לשמן וידלק, יאמר לחומץ וידלק, והיה דולק כל היום כולו, עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ופי' רש"י שם שלא רצה להשתמש בזה לצורך הבדלה מכיון שעדיף להתרחק מהנאה ממעשה ניסים וצ"ב שהרי היה זה לצורך מצוה, ואפשר שכיון שהיה אפשרות אחרת לא רצה להנות ממעשה ניסים, ומה דהשתמש בחומץ לצורך נר שבת אפשר דלא היה בכדי שיעשו שיכין נר של שמן, (דאל"כ למה בתו הייתה עצובה על כך כשנתברר לה שהיה זה נר של חומץ והרי הייתה יכולה להכין נר אחר).

סתירת דברי רש"י דמשמע שאין איסור להנות ממעשה ניסים

ו. והנה הרש"י כתב במעשה דאלעזר איש בירתא דלא רצה להנות מן החיטים כיון שאסור להנות מן הנס, ויל"ע בזה דבגמ' בתענית (דף כ"ד ע"ב) איתא דבימיו של רבי יהודה ראה שאנשים מזלזלים באוכלין, ונתן עיניו ונעשה רעב עי"ש כל המעשה, ולכשנתברר לר"י גודל הדוחק מחמת הרעב שלף מנעלו וירד מטר, ואמר רב מרי בן בתו של שמואל שבאותה העת שעשה כן ר"י הייתי עומד על הגדר של נהר פפא, וראיתי מלאכים שנדמו לאלו המנהיגים את הספינה, והביאו חול ומלאו בו את הספינה, והיה מן החול קמח סלת, ובאו כל העולם לקנות, אמר להם ר"י אל תקנו מזה כי מעשה ניסים הוא. וכתב רש"י (ד"ה אמר להו) דאמר להם ר"י כך משום שכל מה שאפשר להתרחק ממעשה ניסים יותר טוב ונכון. וצ"ב למה לא כתב דאסור להנות ממעשה ניסים, ודחוק

לומר שהיה שם חשש פיקו"ני באם לא יטלו את הקמתו, ולכן הוּי רק בגדר שטוב להתרחק, דא"כ למה ר"י אמר להם לא לקנות, והרי פקו"ני דוחה את כל התורה. ובמצפה איתן שם העיר זאת, וכתב לחלק בין נס לציבור לנס דיחיד, ונס דציבור אין איסור להנות אלא רק עדיף להתרחק, וצ"ב החילוק בין יחיד לציבור וכמש"כ.

ועוד קשה במעשה דבתו של רבי חנניא דכתב רש"י שלא רצה להנות ממעשה ניסים כהאי מעשה של הספינה דר"י, וצ"ב למה לא כתב דאסור להנות ממעשה ניסים, וכמש"כ במעשה דר"א איש ברטא, והרי התם הוּי נס דיחיד ולא דציבור.

אדם שנעשה לו נס ונתקדש שם הקב"ה בעולם עי"כ לא הפסיד שכרו

ז. והראני הגרצ"א שטיינברג שליט"א דברי הישועות יעקב בהלכות חנוכה דמינה מתבארים כמה ענינים, שהביא (סי' תרפ"ב סק"ב) קו' התבואות שור, בהא דק"ל שאם שכח על הניסים בברכת המזון במקומו, יוסיף בהרחמן, הרחמן הוא יעשה לנו ניסים כמו שעשית לאבותינו בימים ההם בזה"ל, דהרי ק"ל דאין מזכירין מעשה ניסים כמבואר בגמ' בברכות (דף נ"ד) הייתה אשתו מעוברת ואמר יה"ר שתלד אשתי זכר ה"ז תפילת שוא, ובדף ס"א אקשינן מדינה שנתהפך אצלה הולד, ומשני אין מזכירין מעשה ניסים, וא"כ האיך מבקשים ניסים בחנוכה.

ותי' הישועות יעקב דכל נס שנעשה בגלוי ובפרסום הגם שמנכין לו מזכויותיו מ"מ כיון שנתקדש שמו של הקב"ה בעולם עי"כ הרי יש לו שכר כנגד זה. ולפי"ז נס חנוכה הגם שהיה כאן נס מ"מ כנגד זה היה גלוי כבוד מלכותו, וממילא נוטל שכר כנגד זה. משא"כ בהייתה אשתו מעוברת כיון שא"א איננו יודע איזה עובר יש הרי יש כאן נס נסתר ובהא שפיר לא מבקשים על נס. (וחזינן דסבר דהא דלא מבקשים שיעשה נס היינו משום שאסור להנות ממעשה ניסים, ולא משום שלי"ש תפילה על נס).

ולפי"ז אפשר לישב למה רש"י לא כתב גבי החול שהפך לסולת שאסור להנות מהן אלא כתב שעדיף לא להנות ממעשה ניסים דכיון שהיה זה בפרסום גדול ודאי שהיה כאן גילוי כבוד מלכות שמים, ומדינא נמצא שלא הפסידו מזכויותיהן, אלא דמ"מ עדיף לא להנות מנס.

אך עדיין צ"ב מהנר של בתו של רבי חנינא דמבואר שלא רצה להנות מן הנס, והרי שם היה זה ביחיד, ואפש"ל עפמש"כ המהרש"א (בח"א שם) דעמד על כך שהנר דלק עד למוצאי שבת, וצ"ב למה היה צריך נס כזה שידלק יותר מכפי הצורך במשך היום, ותי' דכיון שדלק כל היום והשתמשו בו רבים להדלקת נר הבדלה עי"כ נעשה פירסום גדול לנס והתרבה כבוד שמים, נמצא א"כ שנס זה היה כנס של רבים. ועפי"ז אפשר לבאר מעשים נוספים בגמ' בתענית ואכמ"ל.

ואפשר שזה כוונת דבריו של המצפה איתן שחילק בין נס דציבור לנס דיחיד, דהיינו דנס דציבור איכא גלוי כבוד ה' ובהו יש לו שכר מצד הקידוש ה', משא"כ בנס דיחיד.

ולפי"ז ניחא איך הותר לישראל להנות ממכירת המים למצריים, דודאי היה זה נס לרבים וגלוי לכל, ובהו אין איסור כלל.